

КООРДИНАЦИЯ НА КОМУНИКАТИВНАТА ДЕЙНОСТ ПРИ ПЕРФОРМАТИВНОТО ИЗКАЗВАНЕ В БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Мария Стоилова Жерева

(Софийски университет „Св. Климент Охридски“, ДЕО, mzhereva@hotmail.com)

Перформативът е изказване-действие и като такъв той е координатор на комуникативната дейност на събеседниците.

От една страна, комуникативната дейност на адресанта и адресата, която се осъществява в различни комуникативни ситуации, протича паралелно с реалната действителност и е концептуално отражение на неща, събития, състояния. От друга страна, тя представлява част от действителния свят, защото комуникантите встъпват в общуване с определена цел – да съобщат, да узнаят, да подбудят към действие, да повлияят на нечие поведение, на някаква емоционална сфера или на оценката и отношението на адресата.

Извършването на действието винаги е свързано със ситуация, а точно в определена ситуация е възможно да се провокира речевата или неречевата реакция на адресата.

Параметрите на комуникативната ситуация характеризират обстоятелствата при общуването като цяло, мотивите и намеренията на участниците в речевия контакт, стимулите и реакциите на събеседниците за проявата на едни или други интенции един на друг. Комуникативната ситуация обикновено се смята за процес, в който се проявяват връзки и отношения между компонентите на социално-комуникативната дейност, която намира изражение в речевото произведение – изказването, дискурса (Формановская 1998: 48–49).

В рамките на нашето изследване под ситуация на комуникативното взаимодействие разбираме процес на планирано въздействие от страна на адресанта върху адресата на когнитивно ниво, емотивно ниво или на интенционално ниво, а също и ответната (вербална или невербална) реакция на адресата по отношение на оказаното въздействие. Комуникативното взаимодействие има конкретен характер и начин на репрезентация на перформативното изказване: въздействие върху съзнанието по пътя на рационалната аргументация (съобщение, убеждаване утвърждаване), въздействие върху емоционалната сфера (обещание, одобрение, осъждане или въздействие) и върху подсъзнанието (съгласие, възражение, съвет, предсказване). Например, – *Гарантирам Ви пълна дискретност и големи резултати;* – *Одобря-*

вам своята увереност и приемам гаранциите ти (М. Вешим, Английският съсед).

Основни съставни части на ситуацията на комуникативното взаимодействие, репрезентирани в перформативните изказвания са: 1) фрагмент от действителността, 2) номиниране или актуализиране на перформативността, 3) адресант-перформатор, 4) адресат на взаимодействието и 5) комуникативни обстоятелства (сфера на дейност, в която протича общуването, доминираща постановка в отношенията между участниците в общуването, социалният статус и ролите на комуникантите).

Най-важният компонент е адресантът-перформатор (участник в речевото взаимодействие, инициатор на речта, автор на перформативното изказване, насочено към друго лице с определена цел за постигане на някакъв перлокутивен ефект) и адресат на взаимодействието (участник в речевото взаимодействие, който реагира по определен начин на перформативното изказване на адресанта-перформатор).

За взаимовръзката между комуникативните роли на адресанта и адресата Т.Г. Винокур (2005: 91) отбелязва, че по отношение на собствената си реч говорещият е в ролята на реципиент на въздействието.

Адресантът и адресатът винаги са носители на определен социален статус и определени роли и си взаимодействат в съответствие с този си статус и тези си роли, а това задължително се отразява в породения и приемания текст (Формановская 1998: 50).

Комуникативната координация на речевата дейност е процесът, при който определена комуникативна интенция достига до адресанта и неговата комуникативна дейност, насочена към слушащия, се определя от реакцията на адресата и се съгласува с тази реакция в ситуацията на комуникативното взаимодействие.

При контактната функция перформативът се използва за установяване или поддържане на речевия контакт.

При регулативната функция перформативът играе ролята на регулатор или коректор на речевото/неречевото поведение на адресата и адресанта в условията на конвенционално общуване за установяване на нормално взаимодействие.

При информативната функция перформативът се използва за привличане вниманието на адресата към съобщаване или потвърждаване на определена информация.

От казаното дотук могат да се диференцират следните типове ситуации на комуникативното въздействие:

– **императивна ситуация** – в нея се реализира подбудителната функция на перформатива;

– **регулативна ситуация** – в нея се реализира регулативната функция на перформатива;

– **регулативно-ритуална ситуация** – в нея функционират перформативи, които са единици на речевия етикет;

– **регулативно-корективна ситуация** – в нея функционират перформативи, които коригират комуникативното поведение на участниците в междуличностното общуване;

– **когнитивна ситуация** – в нея се реализира информативната функция на перформатива.

Координацията на комуникативната дейност на събеседниците, която се реализира в перформативното изказване, може да бъде представена като процес, който се състои от три основни фази: 1) актуализация на комуникативната интенция на адресанта, 2) възприемане и интерпретация на перформативното изказване (актуализация на реакцията на адресата) и 3) резултат от комуникативното взаимодействие (взаимна координация на комуникативната дейност на адресанта и адресата). Например, – *Полковник, спрете! Не си отивайте! Приемете моите извинения, бях груб и нетактичен!* – *Приемам!* – *кратко и тихо, но някак студено отговори полковникът и го погледна в очите. После с отсечена крачка напусна стаята* (П. Константинов, Прощаване с пролетта). Дадената комуникативна ситуация е предшествана от събития, които са довели до употребата на речевия акт за извинение и говорещият построява своите речеви действия като отчита тези събития – поднася своите извинения. От отговора на полковника (приема ли или не приема извиненията) зависи по-нататъшното вербално или невербално взаимодействие между участниците в тази комуникативна ситуация.

В отговор на перформативно изказване могат да се актуализират различни реакции на адресата:

– **активно-позитивна реакция:** При нея адресатът има намерение да се вслуша и да приеме поканата, съвета или предупреждението на адресанта. При този тип реакция адресатът възприема и интерпретира намерението на адресанта максимално правилно и е готов на активно сътрудничество, на комуникативно взаимодействие, знае или поне се надява, че речевото действие, представено с перформативно изказване, се осъществява в негов интерес. Нещо повече – с това той оправдава всички очаквания на говорещия.

– **пасивна реакция:** Адресатът възприема пасивно перформативно изказване, насочено към него.

– **съпротивителна реакция:** В някои ситуации на комуникативното взаимодействие от страна на адресата се проявява съпротива, недоволство, несъгласие към комуникативното въздействие, изразено с перформатив.

В рамките на конвенционалното общуване комуникативното намерение на говорещия може да бъде изразено имплицитно в перформатива (при отсъствие на перформативен глагол или синонимните му еквиваленти). При имплицитното представяне на намерението на говорещия адресатът разпознава илокутивната сила на изказването като се опира на своята комуникативна компетентност и като интерпретира речевата ситуация в нейната цялост.

Тъй като перформативното изказване винаги разчита на възприемане от страна на слушащия и на някаква реакция от страна на адресата, то е едновременно и продукт на речевото взаимодействие, и инструмент за постигане на определен резултат, който е мотивиран от намерението на адресанта.

В зависимост от обстоятелствата и условията, в които протича процеса на координация на речевата дейност, употребата на перформативното изказване може да постигне поставената цел (в този случай комуникативното взаимодействие се оказва успешно) или да не я постигне (този случай води до комуникативен неуспех). Резултатът от комуникативното взаимодействие, прагматичното значение на речевия акт и успешността на ситуацията на комуникативното взаимодействие зависят не само от характеристиките на адресанта и адресата, но и от особеностите на социалната ситуация, в която се осъществява речевият акт. Например, *До няколко минути моля да си свършил всичко!* (Братя Мормаревци, Мъже без мустаци). В този случай към адресата е отправена категорична молба и той не може да откаже да я изпълни, тъй като, видимо от последващия контекст, неизпълнението и би имало негативни последствия за него. Молбата тук има отенък на заплаха по адрес на слушащия.

Резултатът от комуникативното въздействие може да съответства или да не съответства на намерението на адресанта, поставената от него цел може да се оцени като комуникативен успех или като комуникативен неуспех. Ако резултатът е комуникативен успех, то комуникативното взаимодействие, предадено с перформативно изказване, ще е **успешно** или **компромисно**, а ако резултатът е комуникативен неуспех, то комуникативното взаимодействие е **неуспешно** или **конфликтно**.

Погрешната употреба на перформатив, който отразява йерархичност на социалните отношения е перлокутивен акт, който провокира конфликтна ситуация в рамките на комуникацията и води до възникване на комуникативна бариера и в следствие – до комуникативен неуспех.

Предаването на информация с перформативни изказвания може да служи за различни цели на адресанта – за установяване и поддържане на речевия контакт, да подтиква адресата към някакво действие (физическо или психологическо), да регулира междуличностни отношения: да предава ня-

каква информация на адресата, да способства за създаване на приятно за събеседника общуване.

Типизираните конструктивни начини за изразяване на перформативността се репрезентират от различни групи перформативи, изразяващи конкретни интенционални значения. Тези групи могат да се квалифицират като комуникативно-семантични, синонимно свързани типове перформативни изказвания, обединени от едно интенционално значение.

Според реализираните функции в ситуациите на комуникативно взаимодействие, които се проявяват в комуникативно-семантичните групи, на перформативите-координатори на комуникативното взаимодействие могат да се отделят маркери за подбуждане към действие, регулативи на речевия контакт, коректори на комуникативното поведение и оператори за предаване на информация.

Анализът на конкретните разновидности ситуации за подбуда и подбудителни изказвания позволява да се отделят следните основни типове перформативи-маркери за подбуждане към действие:

- перформативи, които предписват действия на адресата (заповед, разпореждане, изискване, забрана);

- перформативи, подбуждащи към действие, което се извършва в интерес на говорещия (молба, покана, предупреждение, предсказване, разрешение);

- перформативи, които изразяват съвет, предложение за осъществяване на някакво действие или изменение на положението на нещата.

За описанието на различията между тези типове маркери за подбуда към действие най-съществени са задължителността за изпълнение на действието за адресата, получаването на действието за единия от комуникантите, приоритетното положение на говорещия или адресата в ситуация на адресираност. Например, *Моля те, вземи писмото и го прочети. Хайде, много те моля, отвори го, не го хвърляй непрочетено. Моля те за първи и последен път в живота си* (Ал. Карасимеонов, Двойна игра). Комуникативното намерение, реализирано с перформатива *моля* се състои в това, че говорещият се стреми да подтикне адресата към определено действие – да отвори и прочете писмото. Молбата се характеризира с интензивност, с активно апелiranje към адресата под формата на повторни *Ти*-обръщения и подбудителната дума *хайде*, да извърши определеното действие. Комуникантите са добри познати, приятели. В началото на общуването има стремеж към съгласие, а в края то клони към конфликт (*моля те за последен път*).

Перформативите-регулативи на речевия контакт актуализират начини на предаване на комуникативно-социален опит на събеседниците в междуличностното общуване. Моделът на речевото поведение на събеседниците се определя от социалната йерархия, националната култура и правилата на

речевия етикет, ритуалността на взаимодействието, комуникативната езикова компетенция на говорещите и постоянната практика на общуването. Например, *Поздравявам те с настъпващите Коледни празници и ти желая всичко най-хубаво. Бъди винаги такава, каквато си и каквато те познаваме и обичаме.* Адресантът поздравява близък човек и изразява отношението си към него.

Като употребява перформативи-регулативи на речевия контакт, стремежи се да постигне определен перлокутивен ефект, адресантът е длъжен да отчита статусно-ролевите отношения с партньора по комуникация, а също и пресупозициите, които правят уместна употребата на перформативи-регулативи на комуникативния контакт и позволяват по най-добър начин да предаде някакво комуникативно намерение. При това без да нарушава социално-етичните норми.

Перформативите-корективи на комуникативното поведение функционират в регулативно-корективните ситуации на комуникативното взаимодействие и актуализират начини за предаване на комуникативно-социалния опит на събеседниците в междуличностното общуване. Целта при употребата на корективи на комуникативното поведение е изразяване на одобрение/неодобрение, признание, обещание, протест, несъгласие и др. Например, – *Нека смятаме, че сме двама туристи, запознали се някога през ваканцията и срещнали се отново през една втора ваканция. – Енергично протестирам против такава постановка, тъй като оная, първата ваканция едва не ми костваше живота. Иначе ваканциите са хубаво нещо* (Б. Райнов, Денят не си личи по заранта). Говорещият изразява несъгласие с предложението на събеседника си и чрез перформатива *протестирам* изразява своето категорично възражение. Речевото въздействие, насочено към адресата има ярко изразен емоционален характер.

Независимо от някои семантико-прагматични различия между перформативите с обща интенция за предаване на информация, всички те реализират значението адресираност и са оператори за предаване на информация към адресата като се намират в центъра на изказването.

Семантико-прагматичните различия между перформативите с обща интенция за предаване на информация се състоят в реализацията на информативната функция на езика, в предаването на нова, актуална и вече известна информация, в различното представяне степента на новината и оценката за тази новина, в официалността и неофициалността на предаваната информация, в различното представяне на адресата в перформативното изказване, което функционира в когнитивната ситуация на комуникативното въздействие.

Целта на адресанта при използваното твърдение е пренасяне до адресата на увереност в истинността на предаваната информация, на стремеж да привлече неговото внимание към обсъждания въпрос.

Анализът на изказванията, в които функционират перформативни оператори за предаване на информация, позволява да бъдат отделени **реална** (преднамерена) информация и **потенциална** (непреднамерена) информация. Реалната информация се въвежда от адресанта-перформатор, той отбира нужната информация, структурира перформативното изказване в съответствие със собствените си намерения. Потенциалната информация се създава от адресата – като възприема и интерпретира реалната информация, той може да изкаже мисли и намерения, които адресантът не предполага. Например в изказването *Съобщаваме Ви, че сумата от 120 лева трябва да бъде платена до три от получаването на това известие* адресатът получава реална информация за плащането, което трябва да направи.

В примера *Докладвам Ви, че места за работа тук няма, безработицата е голяма, хората живеят бедно и са готови на всичко за къшей хляб [...] даже и на убийство* (Ал. Карасимеонов, Експертна комисия) чрез перформатива *докладвам* се предава преди всичко допълнителна интенция да се информира адресата за нещо важно от неговата компетенция. Т.е. важно е точно от гледна точка на получателя на информацията.

– *Уверявам те, парите ти ще са на сигурно място в тази банка. – А защо точно в тази банка, а не в друга? Ще ми кажеш ли какво имаш предвид? Може би ти знаеш нещо, което аз не знам? – Вярвай ми, зная какво говоря!* (Ал. Карасимеонов, Двойна игра). Уверявайки адресата, говорещият поема отговорност за казаното, тъй като явно знае повече, отколкото казва. Неговата увереност влияе на психологичното състояние на адресата – той се съмнява, колебае се, иска да научи повече подробности по интересувашата го тема.

Анализът на различни ситуации на комуникативно въздействие показва, че перформативът влиза в контекст с жизнени събития, като представя комуникативните, социалните или междуличностните отношения между събеседниците. Проявата на екстралингвистични характеристики на адресанта и адресата в ситуация на комуникативно взаимодействие позволява да се уточнят мотивите и целите за избора на едно или друго перформативно изказване от страна на адресанта, да се определи влиянието на статуса на събеседниците върху избора и реализацията на едно или друго езиково средство за регулиране или координация на речевия контакт, да се оценят речевите действия на събеседниците от гледна точка на тяхната резултативност.

ЛИТЕРАТУРА

- Винокур, Т.Г. 2005, *Говорящий и слушающий: Варианты речевого поведения*. Москва: КомКнига.
- Формановская, Н.И. 1998, *Коммуникативно-прагматические аспекты единиц общения*. Москва: Институт русского языка им. А.С. Пушкина.

ИЗТОЧНИЦИ

- Братя Мормареви, *Мъже без мустаци*. София, 1987.
- Вешим, М. *Англиският съсед*. София: Сиела, 2008.
- Карасимеонов, Ал. *Двойна игра*. София, 1990.
- Карасимеонов, Ал. *Експертна комисия*. София: Български писател, 1988.
- Константинов, П. *Прощаване с пролетта*. Пловдив: Христо Г. Данов, 1988.
- Райнов, Б. *Денят не си личи по заранта*. София: Български писател, 1986.